

ROMA HUKUKU'NUN BİLGİ KAYNAKLARINDAN CORPUS IURIS CIVILIS VE TÜRKİYE'DE HUKUK RESEPSİYONU

Dr. Haluk EMİROĞLU*

I. CORPUS IURIS CIVILIS

Hukukun bilgi kaynakları, belli bir çağın ve belli bir toplumun hukukunu tanımayı, öğrenmeyi ve ilgili hukuk hakkında bilgi edinmeyi sağlayan tarihsel belgeler, raporlar, anıtlar, sanat yapıtları, yazıtlar, eski paralar gibi araç ve gereçleri ifade eder. Eski çağın hukuku söz konusu olduğunda, hukukun bilgi kaynaklarının özel bir önem kazanacağına kuşku yoktur. Roma Hukuku konusunda en geniş ve derinlemesine bilgi, sonradan *Corpus Iuris Civilis* ismiyle anılan, İmparator *Iustinianus*'un derlemesinde bulunmaktadır.¹

Iustinianus, küçük toprak sahibi bir ailenin oğlu olarak *Illiria* (Yugoslavya)'da doğan, düzenli bir eğitim almamasına rağmen askerlikten yetişerek önemli makamlara gelen ve 518 yılında imparator olan *Iustinus*'un *adoptio* yoluyla evlat edindiği yeğeniydi. *Iustinus* imparator olduğunda, *Iustinianus* otuz bir yaşındaydı ve kendisine *Constantinopolis*'te iyi bir eğitim verilmişti. Roma İmparatorluğu'nun İsa'dan sonraki ilk yüzyıllarda gösterdiği gelişimi tekrar yakalamak ve çökmüş olan imparatorluğu, eski parlak günlerine kavuşturmak isteyen *Iustinianus*, dayısı *Iustinus*'un hayatının sonlarına doğru, 527 yılında imparator oldu. İmparator *Iustinianus*, eskiden Batı Roma İmparatorluğu sınırları içinde kalan, Afrika, İspanya, İtalya ve Akdeniz'deki adaları ele geçirerek, imparatorluğun sınırlarını genişletmeyi başardı. Bizans'ın geleceğinin batıdan çok, doğuda olduğunu göremeyen *Iustinianus*, doğu sınırlarında başarı gösteremedi ve genişlettiği devletin temellerinin ne kadar çürük olduğunu gördükten sonra, 565 yılında

---

*Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Roma Hukuku Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi.

¹ KARADENİZ-ÇELEBİCAN, Ö.: Roma Hukuku, Tarihi Giriş-Kaynaklar-Genel Kavramlar Şahsın Hukuku-Hakların Korunması, Ankara 2000, s.45.

öldü. *Iustinianus*, bir takım büyük ülkeleri askeri egemenliği altına almakla yetinmeyerek, bu ülkelerde imar hareketleri de başlatmıştı. Bu alanda önemli çabalar harcayarak imparatorluğun her tarafında yollar, köprüler, binalar ve Ayasofya Kilisesi gibi kiliseler inşa ettirdi. Ancak, *Iustinianus*'un faaliyetleri içinde en önemlisi, tarihte kendisine 'büyük' ünvanı verilmesine neden olan ve günümüzde de geçerli olan hukukun esasını kurarak, Avrupa uygarlığının ortak temellerinden birisini oluşturan kanunlaştırma faaliyetidir.²

Iustinianus, kendisinden doksan yıl önce (438), kanunlaştırma faaliyetleri yapan *Theodosianus*'un çalışmalarının yeniden değerlendirilmesi için, 528 yılının Şubat ayında, aralarında *Tribonianus*'un da bulunduğu, on hukukçudan oluşan bir komisyon kurdu. Bu komisyon, artık kullanılmayan kuralların tamamını yürürlükten kaldırarak, bazı kurallar arasındaki çelişkileri gidermek için, birleştirme ve değiştirme faaliyetleri yapmakla görevlendirilmişti. Bu çalışmalar tamamlandıca, *Codex*, 529 yılının Nisan ayında İmparator *Iustinianus* tarafından yürürlüğe sokuldu.³ Böylece, *Tribonianus*'un da yardımı ile, *leges* denilen imparator emirnameleri (*constitutiones*) ve *ıura* denilen klasik hukukçuların eserleri, o zamanın gereksinimlerini karşılayacak biçimde iki büyük derleme olarak hazırlandı.⁴ İmparator emirnamelerini içeren *Codex* ve klasik hukukçuların eserlerini içeren *Digesta*'dan sonra, daha basit ve kısa bir el kitabı niteliğinde olan *Institutiones* yayımlandı. *Iustinianus*'un imparator olduğu dönem içinde çıkardığı yeni emirnamelerin de *Novellae* ismi altında toplanması ile oluşturulan dört bölümlük eser, Ortaçağda *Corpus Iuris Civilis* adı ile bir araya getirilerek, Roma Hukuku'nun temel bilgi kaynağı oluşturuldu.⁵ *Iustinianus*'un bu eseri ilk zamanlarda bölüm bölüm birbirinden ayrı kitaplar halinde kopyalanmaktaydı. Matbaanın bulunmasından sonra, yani XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bugünkü biçimiyle, bir arada basılmaya başlandı. XVI. yüzyıldan bu yana, elde bulunan çeşitli el yazması metinler karşılaştırılarak ve dilbilimi kuralları göz önünde tutularak bazı düzeltmeler yapıldı. Eserin bütünü bir araya toplayarak ilk kez bastıran 1583 yılında

² NICHOLAS, B.: An Introduction to Roman Law, Oxford 1962, s.38-39, *IUSTINIANUS. INSTITUTIONES* (Türkçe metin: UMUR, Z.), İstanbul 1968, s.VII.

³ *Tribonianus*, *Iustinianus*'un kanunlaştırma faaliyetlerinde ki yardımcısıydı. Birinci *Codex*'i yazan komisyonda üye, *Digesta*, *Institutiones* ve ikinci *Codex*'in hazırlayan komisyonda ise başkan olarak çalışmıştı. *Interpolatio*'lar ona atfedildiğinden, *emblemata Triboniani* olarak ifade edildi. 545 yılından ölene kadar bugün Adalet Bakanlığı'na benzer görevi yapmış, *Novella*'ların yazılmasını sağlamıştır. UMUR, Z.: Roma Hukuku Lügati, İstanbul 1983, s.214.

⁴ C. Th. 1. 1. 5. 3.

⁵ BUCKLAND, W. W.: A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian, Cambridge 1970, s.39. LEAGE, R. W.: Roman Private Law, London 1942, s.41-42, *IUSTINIANUS*, s. VII-VIII.

Fransız hümanisti *Dionysius Gothofredus* olmuştur. Cenevre'de yapılmış olan bu ilk baskı, uzun zaman model olarak kaldı. Esere daha önceden de *Corpus Iuris* ismi verilmekte idi. Fakat basılı bir örnek üzerinde bu ismi ilk defa kullanan *Dionysius* oldu. Sonuna *Civilis* sıfatının eklenmesi, söz konusu eseri yine *Corpus Iuris* ismiyle anılan hristiyan hukukundan (*Corpus Iuris Canonici*) ayırmak için yapılmıştır.⁶

Corpus Iuris Civilis'in dört bölümden oluştuğu söylene de, daha önce değinildiği gibi, *Iustinianus* bu derlemeyi üç bölüm olarak tasarlamış ve dördüncü bölüm, derlemeye Ortaçağda eklenmişti. Ayrıca bu bölümlerin hazırlanış tarihleri bugün elimizde bulunan *Corpus Iuris Civilis*'in baskılarının düzenleniş biçimine de uymamaktadır. Örneğin, *Corpus Iuris Civilis*'in ilk hazırlanan bölümü, 528 yılında yayınlanan *Codex*'tir. Daha sonra *Digesta* (530-533), *Institutiones* (533), son olarak da tarihinin eskimesi nedeniyle yeniden gözden geçirilen, bu nedenle de 'İkinci *Codex*' (534) adını alan bölümdür. Bu üç bölümün yayınlanmasından *Iustinianus*'un ölüm tarihine kadar geçen dönemde çıkardığı emirnameler de toplanarak, Ortaçağ'da *Novellae* adıyla ayrı bir bölüm olarak, *Corpus Iuris Civilis*'e eklenmiştir. Böylece hazırlanış tarihlerine göre; *Codex I* (528), *Digesta (Pandectae)* (530-533), *Institutiones* (533), *Codex II* (534), *Novellae* (534-565) biçiminde düzenlenmesi gerekirken, bugün elimizde bulunan *Corpus Iuris Civilis* baskılarındaki düzenleniş; *Institutiones*, *Digesta*, *Codex* ve *Novellae* şeklindedir.⁷

A. INSTITUTIONES

Hukuk kurumları anlamına gelen *Institutiones*, uygulanan hukukun ana hatlarını belli bir düzen içinde saptamak, bir başka deyişle, uygulanan hukuk hakkında genel bilgi vermek amacıyla hazırlanmıştır. Bu nedenle *Institutiones*, hukuk bilimine başlangıç konusunda bir ders kitabı niteliğindedir. Gerçi, hukuk öğretiminin temel konusu, *Digesta* ve *Codex*'de bir araya getirilen metinlerdir. *Digesta*, Cumhuriyet Dönemi ve Klasik Dönem hukukçularının eserlerinden alınan parçaları içeriyordu. *Codex* ise, imparator emirnamelerinin sistematik bir derlemesiydi. Ancak, her ikisi de çok ağır ve ayrıntılarla dolu olduklarından, uygulanan hukukun temel kavramlarını ve kurallarını anlamak, öğrenmek bakımından elverişli değildi. Bu nedenle uygulanan hukukun tümü hakkında genel bilgi verecek nitelikte

⁶ UMUR, Z.: Roma Hukuku, Tarihi Giriş-Kaynaklar-Umumi Mefhumlar-Hakların Himayesi, İstanbul 1974, s.273, ROBINSON, O. F.: The Sources of Roman Law, Problems and Methods for Ancient Historians, London 1997, s.57.

⁷ KARADENİZ-ÇELEBİCAN, s.49. LEAGE, s.44.

bir bölümün hazırlanması zorunluluğu duyuldu.⁸ Aslında, daha önce yayınlanan *Deo Auctore* Emirnamesi'nde⁹ söz konusu eserin hazırlanmasının gerekli olduğu açıklanmıştı. *Iustinianus* 533 yılında bu bölümün hazırlanması için, *Tribonianus*'un denetimi altında, *Constantinopolis* Hukuk Okulu'nun hocalarından *Theophilus* ile Beyrut Hukuk Okulu hocalarından *Dorotheus*'u görevlendirdi.¹⁰ Bu iki hukukçu, eserin ikişer kitabını yazarak kendilerine verilen görevi paylaşmışlardı. İlk iki kitabın anlatım tarzı ile son iki kitabın anlatım tarzı arasında fark vardır ve hangi kitapların hangi yazara ait olduğuyla ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır.¹¹

Imperatoriam Emirnamesi ile yürürlüğe giren ve 'hukuk öğrenme isteği olan gençliğe' ithaf edilen *Institutiones*, dört kitaptan oluşmakta, hukukun genel kavram ve ilkeleri, imparatorun ağzından ders verir gibi, konuşma üslubu ile anlatılmaktadır.¹² *Institutiones*'i yürürlüğe sokan *Imperatoriam* Emirnamesi'nde, söz konusu eser düzenlenirken hangi kaynaklardan yararlandığı konusunda kısa bir açıklama vardır. Bu açıklamadan, daha önce yazılmış bulunan Klasik Dönem hukukçularının *Institutiones*'lerinden, özellikle *Gaius*'un *Institutiones* ve *Res Cottidianae*¹³ adlı eserlerinden ve diğer şerhlerden yararlanmış olduğunu öğreniyoruz. Şekli bakımdan incelendiğinde, *Institutiones*, klasik eserlerden parçalar alınarak düzenlenmiş bir 'mozayik' tan çok, özgün bir eser gibi hazırlandığı izlenimini uyandırmaktadır. Aslında bu kitap da, *Digesta* gibi, klasik hukukçuların eserlerinden alınan parçaların birbirine eklenmesiyle oluşmuştu. Ancak, ekleme yapılırken parçalar, bir *inscriptio* ile birbirinden ayrılmamış oldukları için, bunların hangi yazara ait olduklarını belirlemek mümkün olmadığı gibi, sürekli bir konuşma haline getirilmiş olan ifade, sanki bizzat imparatorun ağzından çıkıyor ve gençliğe sesleniyormuş gibi bir izlenim taşımaktadır.¹⁴

⁸ KARADENİZ-ÇELEBİCAN, s.49-50.

⁹ İmparator *Iustinianus* 530 yılında, birinci *Codex*'in düzenlenmesinden bir süre sonra, ilk kelimeleri olan '*Deo Auctore*' ile anılan emirnamesinde, *Digesta*'nın kaleme alınmasını emrederken, daha sonra *institutiones* niteliğinde bir kitabın da yayımlanabileceğini ve bunun öğrencilere temel hukuk bilgileri vereceğini, ancak kanun gücünde olacağını belirtmiştir. *IUSTINIANUS*, s.VIII.

¹⁰ UMUR, Tarihi, s.269.

¹¹ *IUSTINIANUS*, s.VIII-VIX.

¹² UMUR, Tarihi, s.270.

¹³ *Gaius* tarafından yazılmış, günlük hukuk konularını içeren yedi kitaplık (*Liber*) eserin adı. Bu kitaba *Aurea*'da denmektedir. UMUR, Z.: Roma Hukuku Lügatı, İstanbul 1983.

¹⁴ *Ius. Ins.* 1. 1. 4.: '*Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem pertinet. Dicendum est igitur de iure privato, quod est tripertitum: collectum est enim ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.*'

Hukukta yapılan yenilikler açıkça beyan edilmiş, bazı metinler, artık kullanılmadıklarının anlaşılması için geçmiş zaman kipiyle ifade edilmiş, kurumların tarihçesi anlatıldıktan sonra yürürlükte olan hukuk kurallarının belirtilmesi için ise, şimdiki zaman kipi kullanılarak, hukukun genel kavramları ve ilkeleri, bir imparatorun üslubuna yakışan süslü ifadelerle aktarılmıştır.¹⁵

Eserin planı, İmparatorun da söylediği gibi, *Gaius*'un *Institutiones*'i esas alınarak hazırlanmıştır. Bu model içinde kalınmakla birlikte, *Digesta* aracılığı ile varlıklarını öğrendiğimiz diğer *Institutiones*'lerden de yararlanılmış olduğunu görüyoruz. *Digesta* ile yapılan karşılaştırmalar sonucunda, *Gaius* dışında, *Ulpianus*, *Fiorentinus* ve *Marcianus*'un da *institutio*'larından faydalandığı anlaşılmaktadır.¹⁶ *Iustinianus*'un *Institutiones*'i de, *Gaius*'un *Institutiones*'i gibi dört kitaptan oluşmuştur. Her kitap fasıllara (*Titulus*: birinci kitapta 26; ikinci kitapta 25; üçüncü kitapta 29; dördüncü kitapta 18 fasıl olmak üzere) fasıllar da paragraflara ayrılır. Her fasıl başında *principium* (*pr.*) denen bir bölüm vardır. Bunu, birinci paragraf izler. *Institutiones*'teki herhangi bir parçaya atıf yapmak, ya da herhangi bir parçadan söz edilmek istendiğinde, *Institutiones*, büyük *I* harfiyle ya da *Ins.* harfleriyle belirtilir. Sonra da sırasıyla, kitap, fasıl ve paragraf numaraları gösterilir. *Gaius*'un aynı adlı eserini, *Corpus Iuris Civilis*'in birinci bölümü olan *Institutiones*'den ayırmak için, genellikle *Gai. Ins.* kısaltması kullanılır.¹⁷

Corpus Iuris Civilis'de yer alan *Institutiones*'in sistematığı, *Gaius*'un *Institutiones*'inde olduğu gibi, kişilere (*personae*), eşyaya (*res*) ve davalara (*actiones*) ilişkin olmak üzere üç bölümdür. Birinci kitap şahıslara, ikinci kitap mülkiyete ve vasiyet yoluyla mirasa, üçüncü kitap vasiyetsiz miras ile sözleşmeden doğan borçlara, dördüncü kitap ise haksız fiilden doğan borçlarla davalara ayrılmıştır.¹⁸ Medeni Hukuka ilişkin çağdaş hukuk eserlerine de, kişilerin tarifi ve incelenmesiyle başlanmaktadır. Bu plan, *Gaius*'un, felsefe kitaplarından esinlenerek *Institutiones* adlı eserinde

---

Ius. Ins. 1. 1. 4.: ' Hukuk eğitiminin iki yönü vardır: kamu hukuku, özel hukuk. Kamu hukuku, Roma Devleti'nin teşkilatına ait kuralları düzenler; özel hukuk ise, kişilerin menfaatlerine ilişkin kurallardan oluşur. Önce, özel hukuktan bahsedelim; bu, tabii hukuk (*ius naturale*), kavimler hukuku (*ius gentium*) ve vatandaşlar hukuku (*ius civile*) kuralları olmak üzere üç bölümü içermektedir.'

¹⁵ *IUSTINIANUS*, s.IX.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. FERRINI, C.-SCIALOJA, V.: *Fragmenta Interpretationis Gai Institutionum, Augustodunensia*. B.I.D.I.R., XIII, 1901, s.9-31.

¹⁷ KARADENİZ-ÇELEBİCAN, s.51, dn.7.

¹⁸ *IUSTINIANUS*, s.X.

kullandığı. Ortaçağ'da *Iustinianus*'un *Institutiones*'lerinde tekrarlanan ve günümüzde de genellikle kullanılan bir sistemi göstermektedir.¹⁹

B. DIGESTA (PANDECTAE)

Digesta veya *Pandectae*, düzenlenmiş tam bir derleme anlamını taşır.²⁰ Klasik Dönem hukukçularının eserlerinden alınmış ve belli bir sistem içinde toplanmış parçaların özetlerinden (*fragmenta*) oluşmuştur. Bu amaçla eserleri taranan hukukçular, Klasik Hukuk Dönemi'nin en değerli, en seçme hukukçularıdır. Böylece, *Iustinianus Digesta*'da yer vererek, İsa'dan sonra ilk üç yüzyılda yaşamış olan *Salvius Iulianus*, *Celsus*, *Marcellus*, *Papinianus*, *Paulus* gibi, Roma Hukuku'nun en önemli temsilcilerinin eserlerinin günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Bu nedenle, *Digesta*, *Corpus Iuris Civilis*'in hukuk bilimi ve hukuk tarihi açısından en önemli bölümüdür.²¹

530 yılında çıkarılan *Deo Auctore* Emirnamesi, *Digesta*'nın kaleme alınacağı biçimi de göstermektedir. Söz konusu eser, *Tribonianus*'un başkanlığında, on bir avukat, ikisi *Constantinopolis*'ten diğer ikisi Beyrut'tan dört profesör ve bir memurdan oluşan, on altı kişilik derleyiciler (*compilator*'lar) kurulu tarafından hazırlanmıştır.²² İmparator *Iustinianus* tarafından derleyicilere verilen görev, *Digesta*'nın, *ius respondendi*²³ sahibi

¹⁹ VILLEY, M. (Çev.: TAHIROĞLU, E.): Roma Hukuku Güncelliği, İstanbul 1985, s.69.

²⁰ KOSCHAKER, P.-AYİTER, K.: Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, İzmir 1993, s.29, *Digesta*, *digerere* (düzenlemek) fiilinden türetilmiş bir isimdir. DI MARZO, S. (Çev.: UMUR, Z.): Roma Hukuku, İstanbul 1954, s.16.

²¹ BUCKLAND, s.39, KARADENİZ-ÇELEBİCAN; s.51.

²² Bu derleyiciler şunlardı: *Tribonianus*, *Constantinus*, *Dorotheus*, *Theophilus*, *Cratinus*, *Anatolius*, *Isidorus*, *Menna*, *Prodocius*, *Stephano*, *Eutolinus*, *Timotheus*, *Leonida*, *Plato*, *Leontinus*, *Iacobus*, *Iohannes*.

²³ İmparator adına cevap verme ayrıcalığını ifade ederdi. Kendilerine başvuru ve İmparator tarafından belirlenen bazı hukukçulara, İmparator otoritesine dayanarak ve onun adına cevap vermeleri hakkı tanınmıştı. *Augustus* veya *Tiberius*'tan sonra, İmparatorların hukukçulara tanıdığı bu yetki, yargıçlar için bağlayıcılığı olmasa da, onların saygınlığını arttırmıştı. II. *Theodosius* ve III. *Valentianus*'un, 426 yılında çıkardıkları ve *Lex Citationis* olarak anılan emirnameye ise, klasik hukukçulardan beş tanesinin (*Papinianus*, *Ulpianus*, *Paulus*, *Gaius* ve *Modestinus*) eserlerinde ileri sürülen görüşler kanun gücünde sayılmıştı. Bu hukukçular, aynı görüşte birleşiyorlarsa, yargıç, o görüşü, somut anlaşmazlığa uygulamak zorundaydı. Aynı görüşte değilse çoğunluğun, eşitlik durumunda *Papinianus*'un görüşü esas alırdı. *Papinianus*'un bu konuda bir görüşü yoksa ve diğer görüşler matematiksel

hukukçuların eserlerinden alınan parçalardan oluşturulması ve bu eserler içindeki tarihi ve dogmatik bilgiler için yararlı görülen bölümlerin bir araya getirilerek, çelişen görüşler ile tekrar eden bölümlerin kaldırılmasıydı. Ancak, *Lex Citationis*'in aksine, eserlerinden yararlanılan bütün hukukçuların görüşlerinin aynı hukuki etkiyi taşıdığı kabul edilerek, eser hakkında yorum yapılması veya eser çoğaltılırken kısaltmalar yapılması, özgün metnin bozulmasını engellemek amacıyla yasaklanmıştı. *Compiler*'lar, *Quintus Mucius* gibi, *ius respondendi*'si olmayan bazı hukukçuların da görüşlerinden yararlanarak, yaklaşık 1625 tane eserin incelenmesi sonucunda, 533 yılında *Digesta*'nın yayınlanmasını sağlamışlar ve eser, on beş gün sonra *Constitutio Tanta*²⁴ ile yürürlüğe girmiştir.²⁵

530 yılında hazırlanmaya başlanan ve 533 yılında, yani üç yıl içinde tamamlanarak *Institutiones* ile birlikte yürürlüğe giren *Digesta*, 50 kitaptan oluşmaktadır. Ölüme bağlı tasarrufları konu alan 30, 31, 32. kitaplar dışındaki her kitap fasillara, fasıllar parçalara, uzun parçalar da paragraflara ayrılmıştır. *Digesta*'da da birinci paragraftan önce *principium* bölümü bulunur. Her parçanın başında, o parçanın kimin eserinden alındığı gösterilmiştir. Buna parçanın *inscriptio*'su denir. Örneğin, '*Paulus, libro trigensimo tertio ad edictum*' şeklindeki *inscriptio*, *Paulus* adındaki hukukçunun *Praetor edictum*'u hakkındaki 33. Kitabını ifade etmektedir. Böylece, *Digesta*'daki bir metne atıf yapılmak istendiğinde, önce *D* harfiyle *Digesta*'nın, sonra sırasıyla kitap, fasıl, parça ve varsa paragraf numarasının belirtilmesi gerekir. Bazen, parçanın alındığı hukukçunun adı da kısaltılarak gösterilir. Her parça (*fragmentum*) bir Roma hukukçusunun yazısından özet içermektedir.²⁶

Kanun gücünde olan *Digesta*'nın içinde yer alan parçalar, belli olaylar için verilmiş somut hükümleri, kararları içerdiğinden, yargıç, somut bir olay hakkında hüküm verirken haklarında hüküm verilmiş binlerce olayı gözden geçirip elindeki olayın eşini veya benzerini aramak güçlüğüyle karşılaşıyordu. Bu da *Corpus Iuris Civilis*'in, özellikle *Digesta* bölümünün, bir kanun gibi uygulanması amacının yanında, hukuk bilimine de yararlı olabilecek biçimde tasarlandığını göstermektedir. Nitekim, yasama açısından *inscriptio*'lara gerek yoktu. *Iustinianus*'un emirnamesiyle yayınlandıkları

---

olarak eşitse, yargıç kararını kendi görüşüne göre verirdi. WATSON, A.: Roman Law and Comparative Law, Georgia 1991, s.24, 99, UMUR, Lügat, s.104,116, MUIRHEAD, s.24.

²⁴ *Iustinianus*'un 16 Aralık 533'te çıkardığı ve *Digesta*'yı yürürlüğe sokan emirname. UMUR, Lügat, s.47.

²⁵ JOHNSTON, D.: Roman Law in Context, Cambridge 1999, s.15, PRICHARD, A. M.: Leage's Roman Private Law, London 1964, s.52-53, LEE, R. W.: The Elements of Roman Law, London 1956, s.26, BUCKLAND, s.40, UMUR, Tarihi, s.268.

²⁶ DI MARZO, s.16, KOSCHAKER-AYİTER, s.30-31, LEAGE, s.42-43, LEE, s.28-29.

için, hukukçuların eserlerinden alınan parçalardaki hükümler kanun gücü kazanmışlardı. *Iustinianus*'un, *inscriptio*'ları saklatması sayesinde Klasik Hukuk Dönemi hukukçuları hakkında bilgi edinme olanağı doğmuştur. Böylece, *Iustinianus* hukuk bilimi araştırmalarına büyük bir hizmette bulunmuştur.²⁷

C. CODEX

İmparator emirnameleri derlemesi anlamında kullanılan *Codex*, *Corpus Iuris Civilis*'in üçüncü bölümüdür. Oysa, uygulamadaki hukuk derlenirken, ilk gereksinme, hukukun yeni kısmını oluşturan imparator emirnamelerinin toplanması konusunda duyulmuştu. Aslında, imparator II. *Theodosius*'un buyruğu ile, imparator *Constantinus*'un 306 yılında tahta geçişinden itibaren çıkarılmış bütün emirnameler toplanarak 438 yılında on altı kitaplık bir derleme halinde yayınlanmıştı. Bu derleme de imparator II. *Theodosianus*'un bir emirnamesiyle yayınlandığından kanun gücündeydi ve *Codex Theodosianus* adını taşıyordu.²⁸ 438 yılında Doğu Roma İmparatorluğu için yayınlanan ve 439 yılında Batı Roma İmparatoru III. *Valentinianus* tarafından iktibas edilerek, Batı Roma'da uygulanan *Codex*'e, aradan geçen yüzyıl içinde yayınlanan yeni emirnamelerin de eklenmesi zorunluluğu doğdu. İmparator *Iustinianus*, bu necenle 528 yılında, *De Novo Codice Componendo* Emirnamesi ile, yedi memur, iki avukat ve bir profesörden oluşan on kişilik bir kurulu, yeni bir imparator hukuku derlemesi hazırlamakla görevlendirdi.²⁹

Bu eser, bir yıl içinde tamamlanarak 529 yılında, *Novus Iustinianus Codex* (Yeni *Iustinianus Codex*'i) ismi altında ve *constitutio summa* (emirname özeti) olarak yayınlandı. Yeni *Codex*, daha önce çıkarılmış bütün emirnameleri yürürlükten kaldırarak, onların yerine geçtiğinden, önceki emirnamelerin uygulanması yasaklanmıştı.³⁰ Ancak, *Corpus Iuris Civilis*'in öteki iki bölümü, *Institutiones* ve *Digesta* 533 yılında yayınlandıklarında, *Codex*'in yapılmasından itibaren dört yıllık bir süre geçmişti. Bu dört yıllık süre içinde ise, *Iustinianus* birçok yeni emirname çıkarmıştı. Yeni eseri hazırlayan kurulun görevi, emirnameleri düzenlemek, fazlalıkları çıkarmak, çelişkileri gidermek, tekrarları ortadan kaldırmaktı. Ayrıca, *Iustinianus*, imparator emirnamelerinin *Digesta* içinde yer almasını yasakladığından, yeni emirnamelerin de *Codex*'in içine alınması gerekiyordu.³¹

²⁷ DI MARZO, s.16. KARADENİZ-ÇELEBİCAN, s.52.

²⁸ KARADENİZ-ÇELEBİCAN, s.53., LEAGE, s.41.

²⁹ UMUR, Tarihi, s.266. KOSCHAKER-AYİTER, s.32.

³⁰ UMUR, Tarihi, s.267.

³¹ LEAGE, s.42. UMUR, Tarihi, s.270.

Bu amaçla elden geçirilen 529 tarihli *Codex*, gerekli ekleri ve değişiklikleriyle birlikte 534 yılında *Codex Iustinianus Repetitae Praelectionis* (İkinci *Codex*) ismi altında, *constitutio cordi* ile yeniden yayımlanarak yürürlüğe girdi. Bu derlemede, imparator *Hadrianus*'dan *Iustinianus*'a kadar Roma İmparatorları tarafından çıkarılan bütün emirnamelerin özetleri, sistematik olarak on iki kitap içinde toplanmıştı. *Digesta*'daki *fragmentum*'ların yerini tutan emirnamelerin çoğu Latince, bazıları Yunanca yazılmıştır. En eski emirnameler, *Hadrianus*'a, en yenileri *Iustinianus*'a aittir. İlk kitap Kilise Hukuku, yedi kitap Özel Hukuk, bir kitap Ceza Yargılaması Hukuku, son üç kitap ise, İdare Hukuku'nun ayrıntıları ile ilgiliydi.³²

Iustinianus tarafından hazırlatılan ve ikinci *Codex* olarak anılan *Codex*, büyük *C* harfiyle veya *C.I.* harfleriyle gösterilir. *Codex*'in belli bir bölümüne atıf yapılmak istendiğinde ise, bulunduğu kitabın, faslın, emirnamenin ve varsa paragrafının numaraları gösterilir. Buna emirnameyi çıkaran imparatorun adı da eklenebilir. Örneğin, *C. 4.38.4 (Diocl.) (a 239)*, *Codex*'in 4. kitabının 38. faslındaki, imparator *Diocletianus*'a ait 239 yılında yayınlanmış olan 4 numaralı emirnameyi gösterir. *Codex Theodosianus*'a atıf yapılırken de aynı biçim kullanılmakla birlikte, söz konusu eseri, *Codex Iustinianus*'tan ayırmak için *C. Th.* harfleriyle kısaltma yapılır.³³

D. NOVELLAE

Digesta, *Institutiones* ve *Codex*'in hazırlanmasıyla, kanunlaştırma hareketleri önemli ölçüde tamamlanmıştı. Ancak, hukukun kanunlaştırılmasının, onun artık değiştirilemeyeceği anlamına gelmemesine rağmen, bu derleme üzerinde değişiklik yapılması ya da yorumlanması *Iustinianus* tarafından yasaklanmıştı. Bu durumda, sadece yeni hükümlerin yürürlüğe konulması için değil, eski hükümlerin değiştirilmesi veya yorumlanması için de yeni emirnameler çıkarılmasına gereksinim duyuldu. Böylece, *Iustinianus*'un 534 yılından ölüm tarihi olan 565 yılına kadar iktidarda kaldığı süre içinde çıkardığı emirnameler toplanarak, Ortaçağ'da, *Novellae* adıyla dördüncü bölüm olarak *Corpus Iuris Civilis*'e eklendi.³⁴

³² BUCKLAND, s.46-47, KARADENİZ-ÇELEBİCAN, s.53, DI MARZO, s.17, UMUR, Tarihi, s.270.

³³ SCHWARZ, A.B. (Çev.: RADO, T.): Roma Hukuku Dersleri, İstanbul 1963, s. 35, KARADENİZ-ÇELEBİCAN, s.53.

³⁴ KARADENİZ-ÇELEBİCAN, s.54, UMUR, Tarihi, s.271, BUCKLAND, s.47, LEAGE, s.44.

Novellae'nin biçimi incelendiğinde, genellikle her emirnamenin başında, çıkarılma gerekçesini gösteren bir giriş (*proemium*) ve sonunda yürürlüğünü bildiren diğer bir bölüm (*epilogus*) vardır. Her emirname kendi içinde baplara (*caput*) ayrılmaktadır. *Novellae*'deki bir emirnameye atıf yapılırken, emirname numarasından sonra, kısım ve paragrafının numarası da yazılır. Örneğin, *Nov. 89, 12, 5.*; 89 numaralı *Novellae*'nin on ikinci kısmının beşinci paragrafını gösterir.³⁵

II. *CORPUS IURIS CIVILIS*'İN *INTERPOLATIO*'LAR VE *GLOSSA*'LAR BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Digesta, Institutiones ve Codex, Iustinianus Dönemi'nde yürürlükte olan tek kanun olması (dogmatik açıdan) ya da eski zamanlarda yürürlükte olan kuralları içermesi (tarihi açıdan) bakımından değerlendirilebilir. *Corpus Iuris Civilis*'in ilk üç bölümü tarihi açıdan inceleniyorsa, her bir metnin derleyiciler tarafından değiştirilip değiştirilmediğini ya da nasıl değiştirildiğini belirlemek gerekir. Derleyiciler tarafından, klasik hukukçuların parçaları ya da imparator emirnameleri üzerinde yapılan değişikliklere *emblemata Triboniani* veya daha sonraki dönemlerde *interpolatio*'lar adı veriliyordu.³⁶

Iustinianus'un emriyle, *Corpus Iuris Civilis*'i derleyen hukukçular, Klasik Dönem hukukçularından aldıkları parçalar (*fragmentum*) ve emirnameler üzerinde, yaşadıkları çağın hukuk düzenine uydurulması için bazı değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardı. Çünkü, özellikle *Digesta*'ya alınan parçalar, İsa'dan sonraki ilk üç yüzyıla, yani *Iustinianus* Dönemi'nden önceki zamanlara aitti. Nitekim, *Iustinianus*'un *Corpus Iuris Civilis*'in ilk üç bölümünü yayınlayan emirnamesinde, söz konusu değişikliklerin yapıldığı açıkça belirtilmişti. Derleyiciler Kurulu tarafından yapılan bu değişikliklere *Interpolatio* denir ve *Corpus Iuris Civilis*'teki metinlerden yararlanılmak istendiğinde, öncelikle ilgili metinlerin *Interpolatio* açısından değerlendirilmesi gerekir.³⁷

M.S. 4. yüzyıldan sonra kurulan hukuk okullarındaki hocaların, Klasik Dönem hukukçularının eserlerini zamanlarında geçerli hukuk açısından değerlendirerek, vardıkları sonuçları notlar halinde el yazması kitapların içine yazmaları, bu notların yeni kopyalarda orijinal metne eklenmesi sonucunu doğurmuştu. Bu nedenle, *Glossa* adı verilen ve istenmeden yapılan bu değişikliklerin de, özgün metni tarihi açıdan saptamak isteyen hukukçular

³⁵ UMUR, Tarihi, s.271.

³⁶ DI MARZO, s.18.

³⁷ KASER, M. (Çev.: DANNENBRING, R.): Roman Private Law, Durban 1965, s.6.

tarafından araştırılması gerekir. *Glossa*'lar, *interpolatio*'ların tersine, kanun koyucunun iradesiyle yapılan kasıtlı değişiklikleri değil, özel kişilerin istemeden yaptıkları değişiklikleri ifade etmektedir.³⁸

III. TÜRKİYE'DE HUKUK RESEPSİYONU

Günümüzde, Roma Hukuku'ndan ve bu hukukun çağdaş hukuk sistemlerine etkisinden söz edildiğinde kastedilen Roma Hukuku, *Corpus Iuris Civilis*'te derlenmiş olan hukuktur. Hukuku, tarihi bir gelişmenin, evrimin sonucu olarak algılayan Tarihi Hukuk Okulu'nun kurucusu *Friedrich Karl von Savigny* (1779-1861) Roma Hukuku'na karışmış olan öğelerin temizlenmesi için tarihi araştırmalar yapılması gerektiğini savunmuştur. Ancak, *Savigny*'nin, saf Roma Hukuku'ndan anladığı da *Corpus Iuris Civilis* içinde yer alan Roma Hukuku'dur.³⁹

1900 yılında Alman Medeni Kanunu (BGB), 1907 yılında İsviçre Medeni Kanunu ve 1911 yılında İsviçre Borçlar Kanunu yürürlüğe girdikten sonra Roma Hukuku'nun uygulamada doğrudan kullanılma dönemi sona ermiştir. Ancak, bu kuralların çoğunun çağdaş kanunlarda madde haline dönüştürülmesi nedeniyle, dolayısıyla da olsa Roma Hukuku'nun yürürlükte olma durumunu koruduğu söylenebilir.⁴⁰ Çünkü Roma Hukuku, özellikle kara Avrupa'sında yürürlükte olan birçok özel hukuk sistemine kaynak olmuştur. Almanya, Fransa, İtalya ve İsviçre gibi ülkelerde yürürlükte olan özel hukuk kurallarının önemli bir bölümü, Roma Hukuku'ndan iktibas edilmiştir (resepsiyon). Her toplumda, hukukun tüm alanlarında, az ya da çok oranda yabancı kurumlar bulunduğundan, tamamen saf bir hukuk sistemine rastlanamaz. Ancak resepsiyonla kabul edilen, sadece yabancı bazı hukuk normlarının alınması değil, yabancı hukuki düşüncelerin de uyarlanmasıdır. Çünkü, resepsiyon, yabancı hukuk sistemine uymayı amaçlayan bir süreci başlatan, çok önemli bir dönüm noktasıdır.⁴¹

Ülkemizde de, Tanzimat'tan çok önce, Osmanlı Devleti'nin siyasal, sosyal ve ekonomik çöküşünü durdurabilmek ve varlığını koruyabilmek amacıyla, sorunlara çözüm arayışı başlamıştı. Tüm devlet adamlarınca ortak olarak saptanan çözüm, askeri üstünlüğüyle bir zamanların karşı konulamayan Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratan 'batının teknik yeniliklerini almak' oldu. III. Selim'in sadece orduda değil, yozlaşan diğer kurumlarda da yenilik yapma girişimleriyle açtığı yolu, II. Mahmut, hemen her alanda gerçekleştirdiği reformlarla izledi. Tanzimat ise, hukuk alanında da batıya yönelişin başlangıcıdır. Devletin teokratik yapısı, yöneticilerin

³⁸ KASER, s.7.

³⁹ ERDOĞMUŞ, B.-TAHİROĞLU, B.: Roma Hukuku Dersleri, İstanbul 2000, s. 74.

⁴⁰ ERDOĞMUŞ, TAHİROĞLU, s.74, WATSON, s.98.

⁴¹ BOZKURT, G.: Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Ankara 1996, s.7.

mevcut sistemin sürdürülmesi yolundaki tutucu tavırları, sorumlulukları ve çıkarları da göz önüne alındığında, Tanzimat Dönemi'ndeki hukuk reformunun daha radikal biçimde gerçekleştirilmesinin mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır. Tanzimatçılar bir devrim amaçlamadıkları gibi, toplum da henüz bir devrime hazır değildi. Bu nedenlerle, dönemin en gelişmiş ülkesi olduğu kabul edilen Fransa'nın, Ticaret, Ceza ve Usul Kanunları Türkçe'ye çevrilerek, Osmanlı hukuk sisteminin bir parçası haline getirildi. Bir kısım hukuk kuralları ise, 'şeriata uygun kalınmak' kaygısıyla resepsiyon dışı bırakıldı. Geleneksel hukuk dalları olmaları gerektiği düşünülen Aile, Miras ve Kişiler Hukuku alanlarındaki eski kurallar varlığını sürdürürken; Eşya ve Borçlar Hukuku alanlarında, İslam Hukuku çerçevesi içinde kalınarak kanunlaştırmalar yapıldı. Ancak, Tanzimat'ın hukuk alanında getirdiği birikim, Cumhuriyet Dönemi'ndeki büyük hukuk devrimini gerçekleştirecek politikacı ve hukukçuların yetişmesine yol açarken, Osmanlı Hukuku'nun çok başlılığı da, yeni hukuk sistemimizin daha kolay ve hatasız düzenlenmesi için, tekrarlanmaması gereken bir deneyim oldu. Böylece, batıdan iktibas edilen kanunlar, hukuki, sosyal ve düşünsel bir taban yaratarak, halkı da Cumhuriyet Devrimi'ne hazırladı.⁴²

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine çıkartmak için devrim niteliğinde çalışmalar yaparken, kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen medeni hukuk alanındaki devrimi, İsviçre Medeni ve Borçlar Kanunlarını iktibas edip, Türkiye'de yürürlüğe sokmakla gerçekleştirmiştir. Bu kanunla, hukuk için toplum yaratılmak istenmiştir. Başka bir deyişle, çağdaş kültür ve hukuku temsil eden bir kanun benimsenmiş, toplumu bu kanunun ruhu içinde eğitmek, topluma bu hukuka göre yön vermek ve yetiştirmek amaçlanmıştır. İsviçre Medeni ve Borçlar Kanunlarının iktibas ile, Türkiye, Kara Avrupa'sı denilen hukuk sisteminin içine girmiş olmaktadır. Bunun temelinde ise, esas olarak Roma Hukuku bulunmaktadır. Diğer Avrupa ülkeleri gibi, İsviçre Özel Hukuku da, özellikle Borçlar Hukuku alanında Roma Hukuku'ndan kaynaklanmıştır.⁴³

Cumhuriyet Dönemi resepsiyonunun, Osmanlı Dönemi'nden farklı yanı, toptan resepsiyon ve siyasal devrimler yoluyla Batı Hukuku'nun tümüyle benimsenmesi olmuştur. Hukuk tarihinin en başarılı resepsiyonu olarak kabul edilen Türk Resepsiyonu ile, kaynağı *Corpus Iuris Civilis*'e dayanan hukuk kuralları, İslam Hukuku'nun yerine yürürlüğe girmiştir. Hukuk düzeni ile birlikte toplumun yaşam tarzını da değiştiren Türk resepsiyonu, Avrupa Birliği'ne girme aşamasında olan ülkemizin uyum sorunu yaşamayacağını da bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

⁴² BOZKURT, s.217-218.

⁴³ ERDOĞMUŞ, TAHIROĞLU, s.XVI, SCHULZ, F.: Classical Roman Law, Oxford 1969, s.2.